

nepismenost u današnjem kosovskom selu

hivzi islami

odsek za geografiju
prirodno-
matematičkog
fakulteta univerziteta
kosova u prištini,
priština, jugoslavija

Razmatrajući pojavu nepismenosti na Kosovu od 1921. do 1981. autor ističe veliki napredak u njegovu suzbijanju, kao rezultat napora socijalističkog preobražaja društva. Unatoč tomu stanje pismenosti još je uvijek nezadovoljavajuće u Pokrajini kao cjelini, a posebno na selu, gdje je nastanjeno 74,2% ukupnog broja nepismenih. Među nepismenima žene su izrazito brojnije od muškaraca u svim starosnim skupinama. Prema podacima popisa iz 1981. stopa nepismenosti iznosi 10,9 za muško i 29,2% za žensko stanovništvo.

Kao osnovne uzroke nepismenosti na selu i stvaranja nepismenih iz redova mladih, autor navodi slijedeće: nepovoljno naslijeđeno stanje od prije drugog svjetskog rata, neobuhvatnost sve djece osnovnim obrazovanjem, nepokrivenost svih sela (oko 1.400) mrežom osnovnih škola (oko 850), nepovoljnu prostornu distribuciju škola i veliku udaljenost kuće od škole, osipanje učenika iz osnovne škole, neefikasnost školovanja, nepismenost roditelja i njihovi konzervativni stavovi o školovanju djece, osobito ženske, raširenost autarkične agrarne privrede koja treba ekstenzivnu dečju radnu snagu, itd.

Uzevši u obzir visok udio nepismenosti seoskog kosovskog stanovništva, dalje formiranje novih nepismenih i dalekosežne negativne učinke nepismenosti za napredak pojedinca, stanovništva, privrede i društva, autor ističe društvenu potrebu za efikasnijom osnovnom školom, ali i za angažiranjem drugih društveno-kulturno, ekonomskih i političkih institucija u iskorjenjivanju nepismenosti. Likvidacija nepismenosti na selu ili barem njegovo svodenje na najmanju mjeru i kod starijih generacija, osnovni je preduvjet za širu integraciju kosovske seoske zajednice u samoupravne i globalne društvene tokove.

primljeno listopada 1983.

uvodno

—> Obrazovanje ide među najvažnije čimbenike formiranja i razvoja pojedinca, s jedne, i napretka i preobražaja stanovništva. pri-

vrede i društva, s druge strane. Kao višeznačan činilac obrazovanje se može promatrati u sklopu djelovanja kulturnih, društvenih, gospodarskih i političkih faktora. U okviru razine i strukture obrazovanja najvažnije mjesto zauzima **pismenost**, kao jedan od temeljnih pokazatelja stupnja razvijenosti prosvjete, kulture i općeg razvitka društva.

Jedno od područja Jugoslavije gdje je stopa nepismenosti još uvijek visoka jest SAP Kosovo, iako je ono istovremeno primjer velikog napretka u suzbijanju nepismenosti i napretka svih razina obrazovanja kao rezultata socijalističkog društvenog preobražaja. Godine 1921. gotovo cjelokupno stanovništvo pokrajine bilo je nepismeno, dok je godine 1981. broj nepismenih iznosio 198.556 ili 17,6% ukupnog stanovništva starog 10 godina i više. Svaki 5—6. stanovnik Pokrajine dakle danas još ne zna čitati i pisati, što je u odnosu na razvijena ali i manje razvijena područja zemlje vrlo nepovoljno stanje pismenosti; prema posljednjem popisu stanovništva Kosovo je u ukupnom stanovništvu Jugoslavije sudjelovalo sa 7,0%, a u ukupnom broju nepismenih sa 11,1%.¹⁾ Visoka stopa nepismenosti je krupan kulturni, gospodarski i društveno-politički problem Kosova. Taj se problem u još oštrijem obliku nameće u seoskom području Kosova, gdje je nastanjeno 74,2% ukupnog broja nepismenih, osobito ženske populacije svih starosnih skupina, uključujući i najmlađu (10—19 godina).²⁾

U ovom će se radu analizirati razlike u razini nepismenosti seoskoga (19,7%) i gradskog stanovništva (13,4%), zatim razlike u općoj nepismenosti muškog (10,9%) i ženskog (29,2%) stanovništva, posebice po godinama starosti, te regionalne razlike nepismenosti posebno žena, te karakteristične uzroke njegovog uvjetovanja i sporig prevladavanja. Radi potpune ocjene o promjenama u nepismenosti, osvrnut ćemo se ukratko na kretanje nepismenosti prema popisima stanovništva od 1921. do 1981, iako u potpunosti nisu raspoloživi podaci za seosko stanovništvo.

kretanje nepismenosti na kosovu od 1921. do 1981. i naponi u njegovu suzbijanju nakon rata

Prije drugog svjetskog rata na području Kosova i šire, u južnim krajevima današnjeg teritorija Jugoslavije, nije bilo dovoljno osnovnih škola ili drugih institucija u kojima bi cjelokupno stanovništvo određene starosti moglo stjecati znanje, pismenost i institucionalno obrazovanje i odgoj, niti je bilo nastojanja tadašnjeg društva da ljudi steknu osnove elementarnog obrazovanja i stručna znanja, pogotovo ne za Albance, Turke i Makedonce, koji prve škole na materinjem jeziku dobivaju tek nakon drugog svjetskog rata.³⁾

Tabela 1

Kretanje opće stope nepismenosti i nepismenost prema spolu u SAP Kosovu, po popisima 1921—1981.							
Spol	1921	1931	1948	1953	1961	1971	U % 1981
Muškarci	94,8	74,5	46,9	39,0	29,8	21,3	9,3
Žene	98,5	93,9	78,4	72,1	58,4	43,5	26,3
Ukupno	95,5	84,2	62,5	54,8	43,9	32,0	17,6

Izvor: Lj. Škara: »Nepismenost — dug pratilac društveno-ekonomskog razvoja SR Srbije«. **Kultura**, Beograd, 1982, br. 19, str. 98, 101; **Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo — Pismenost i školovanost**, knj. II, Beograd, SZS, 1974, str. 47—50; »Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Stanovništvo, domaćinstva i stanovi«. **Bilten 17**, Priština, PZS, 1982, str. 21.

U razdoblju socijalističkog razvoja zabilježen je velik napredak osnovnog školstva i time smanjena nepismenost stanovništva albanske i turske narodnosti u Jugoslaviji. Ipak je postotak nepismenosti u Albanaca, osobito starijih generacija a posebno žena, ostao dosta visok.⁴⁾

Tabela 2

Kretanje udjela nepismenih u stanovništvu Kosova po starosnim skupinama, prema popisima 1948—1981.

Godina	U %			
	10—19	20—34	35—64	65 +
1948	46,7	50,9	77,9	94,7
1953	31,2	46,0	77,0	92,6
1961	13,7	37,7	69,4	91,3
1971	11,0	16,5	56,7	87,3
1981	2,5	6,1	33,3	78,0

Izvori: Isti kao kod tabele 1.

Usprkos svim naporima u suzbijanju nepismenosti, broj nepismenih u starosnoj skupini 10—19 godina do kasnih 50-ih godina ostao je na Kosovu vrlo visok: svaki 3—4. stanovnik te starosti bio je nepismen. Mada nema podataka o udjelu nepismenih za seosko područje, sasvim je sigurno da svaki 2—3. stanovnik najmlađe dobne grupe nije znao čitati i pisati. Na žalost, i danas među pripadnicima te starosne skupine, osobito ženske, ima nepismenih. To znači da jedan broj mladih školskog uzrasta još uvijek ostaje izvan školskih klupa, pa prema tome zadugo ili do kraja života nepismeni.

manjkavosti u metodologiji popisivanja nepismenog stanovništva

Prilikom ocjene kretanja razine nepismenosti na Kosovu (i u Jugoslaviji uopće) treba imati u vidu neke manjkavosti metodološke prirode u popisima stanovništva. Naime, u popisima stanovništva od 1953. do 1981. primijenjena istovjetna definicija pismenosti, po kojoj se **pismenom smatra osoba koja zna pročitati i napisati tekst u vezi sa svakidašnjim životom**, dok u popisu stanovništva iz 1948. **pismenom se smatrala osoba koja je izjavila da zna čitati, ali ne i pisati**; to su zapravo bile polupismene osobe. Ova je definicija utoliko prije bila problematična i manjkava što prilikom popisivanja stanovništva popisivač **nije bio dužan praktično provjeriti umije li ta osoba zaista čitati i pisati, nego je prema njezinoj izjavi zaokružio odgovor.**⁵⁾ To znači da je stvarna razina nepismenog stanovništva bila znatno veća od popisom utvrđene.

U prva dva poslijeratna popisa stanovništva ove metodološke slabosti još su više došle do izražaja, jer je u vrijeme organiziranja analfabetskih tečajeva znatan broj nepismenih, osobito žena, da ne bi pohađao te tečajeve, izjavio **da zna čitati i pisati**. Među onima koji su pohađali tečajeve i koji danas već pripadaju starijim generacijama ima i takvih koji i dalje izjavljuju da su pismeni, a zapravo su nepismeni ili tek polupismeni. To posebno vrijedi za žene, jer su im mogućnosti daljeg usavršavanja pismenosti bile ograničene i nedopustive, dok su muškarci u JNA mogli upotrijebiti ili steći os-

nove elementarne pismenosti. Među onima koji u popisima stanovništva izjavljuju da su pismeni ima i onih koji su sami naučili čitati i pisati (samouci).

Rezultati analiza iz sredine 50-ih godina pokazali su da je broj osoba za koje se smatralo da su stekli osnove pismenosti kroz analfabet-ske tečajeve znatno manji od registriranog u popisima iz 1948. i 1953,⁶⁾ iako je metodologija popisivanja bila takva da je broj pismenih precijenjen. Zbog kampanjske i nesistematske organizacije tečajevi opismenjavanja nisu mogli osigurati trajnu i potpunu pismenost.⁷⁾ Kada se ima u vidu da je stvarno pismena osoba ona koja je stekla znanje čitanja i pisanja koje odgovara programu osnovne škole, u najmanju ruku nižim razredima te škole, onda je jasno da oni koji su prošli te tečajeve nisu mogli steći osnove pismenosti. To znači da je stvarna razina nepismenosti na Kosovu, a posebno na njegovu seoskom području, mnogo veća od one koju pokazuju statistički popisi.

Nezadovoljavajuća razina znanja čitanja i pisanja od popisom utvrđene može se izlučiti i iz podataka o osobama školske spreme i s nezavršenim osnovnim obrazovanjem (1—3 i 4—7 razreda osnovne škole). Po popisu iz 1981. broj osoba bez školske spreme bio je 238.808 (dakle 40.252 više nego što je ukupan broj nepismenih), 19.763 sa 1—3 razreda i 158.767 sa 4—7 razreda osnovne škole. Od njih preko 70,0% otpada na seosko područje. Jesu li sve osobe koje nisu ispunile ni najelementarniju školsku obvezu pismene, teško je prihvatiti, pogotovu ne za prve dvije kategorije (bez školske spreme i sa 1—3 razreda osnovne škole). Radi se dakle o nemalom broju uvjetno pismenih ili polupismenih.

nepismenost prema spolu

Pregledom spolne strukture nepismenih otkrivaju se naglašene razlike na štetu ženskog stanovništva na Kosovu kao cjelini i još više na njegovu seoskom prostoru. Po popisu iz 1981. od ukupnog broja nepismenih u pokrajini 72,5% pripada ženama i isto je toliki postotak žena na selu. I u gradskim naseljima svaka je peta žena nepismena, a od ukupnog broja nepismenih u gradu 76,7% čine žene.

U ocjeni kretanja razine pismenosti između muške i ženske seoske populacije zapažaju se dvije karakteristične tendencije. P r v o, pismenost se prije širi u muškog a onda u ženskog stanovništva; to proizlazi od veće odgovornosti i veće prostorne, socijalne i profesionalne mobilnosti muške populacije a veće zatvorenosti i okovanosti žene za porodicu, domaćinstvo i selo.

D r u g o, razlike u pismenosti između muškaraca i žena prije pet desetljeća i više bile su manje, ali s opadanjem opće stope nepismenosti one su porasle. Dok je 1981. na selu svaki deseti muški stanovnik bio nepismen, dotle svaka 3—4, žena od 10 godina i više starosti nije znala čitati i pisati.

Još nisu obrađeni podaci posljednjeg popisa o nepismenosti po nacionalnosti. No sigurno je da je situacija još gora od navedenih prosječnih stanja u žena albanske nacionalnosti, jer je npr. 1971. prosječna ukupna nepismenost kod žena Kosova iznosila 43,5%, dok je kod albanskih žena ta nepismenost bila 49,1%.

Tabela 3

Nepismeni po tipu naselja, spolu i starosti (1981)

Tip naselja	Spol	Broj nepismenih	% od ukupnog	10—19		20—34		35—64		65 godina i više i nepoznato	
				Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Gradska	Muškarci	11.889	6,1	843	1,4	1.165	1,8	5.032	8,3	4.821	50,9
	Žene	39.308	20,9	2.608	4,7	5.386	8,6	22.242	38,0	9.072	80,8
Seoska	Muškarci	42.517	10,9	1.173	0,8	2.429	2,0	20.654	18,8	18.261	70,7
	Žene	104.842	29,2	4.945	4,0	11.861	11,6	63.685	59,4	24.350	94,6
Ukupno	Muškarci	54.406	9,3	2.016	1,0	3.594	2,0	25.686	15,1	23.082	65,0
	Žene	144.150	26,3	7.553	4,2	17.247	10,5	85.927	51,8	33.422	90,4

Izvor: »Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Stanovništvo, domaćinstvo i stanovi«, Bilten 17, Priština, PZS, 1982, str. 21.

Visoki postotak nepismenosti ženske seoske populacije u radnoj i reproduktivnoj dobi (66.230 žena 20—60 godina) ima višestruko nepovoljne učinke u ekonomskom, kulturnom i demografskom razvitku pokrajine kao i na socijalno-kulturnu emancipaciju same žene. Zato ostaje jedan od vrlo važnih zadataka škole, a još više društvenih i kulturnih institucija, da se među nepismenima izvan školske dobi širi pismenost.

nepismenost prema starosti

Analiza podataka starosnog sastava kako za ukupno nepismene tako i za nepismene u selu i gradu, otkriva pravilnost i opću tendenciju da nepismenost raste sa starošću. To je posebno izraženo u selu i njegovoj ženskoj populaciji. Naime, po posljednjem popisu stanovništva i na Kosovu kao cjelini i na njegovu seoskom području od ukupnog broja nepismenih oko 85% čine generacije iznad 35 godina starosti. Predratne generacije nisu naučile čitati i pisati, jer nisu postojale nikakve škole na materinjem jeziku dominantnog dijela pučanstva. Postojanje nepismenih i među mladim naraštajem danas u selu ukazuje da svi mladi nisu bili obuhvaćeni obveznim osnovnim školovanjem ili drugim oblicima širenja pismenosti. Apsolutni broj nepismenih od 147.359 (ili 74,2%) na selu očigledan je svjedok težine nepovoljnih učinaka za cjelokupni gospodarski i društveni razvitak Pokrajine i njezina seoskog područja posebno. Nepismenih ima i među zaposlenim stanovništvom; za 1981. podaci nisu raspoloživi, ali je 1971. od ukupnog broja zaposlenih na Kosovu bilo nepismeno 7,4%. S druge strane, broj od 9.569 nepismenih u dobi 10—19 godina i 6.118 (ili 63,4%) od tog ukupnog broja na selu, pokazatelj je slabog funkcioniranja osnovne škole i negativne tendencije u perspektivi širenja i omasovljavanja pismenosti i drugih nepovoljnih posljedica za razvitak. Među muškim stanovništvom ove generacije postoje još nade da će steći osnove pismenosti u JNA, dok ženska populacija iznad 15 godina i generacija muškaraca iznad 26—27 godina ostaju do kraja života nepismene.

teritorijalna distribucija nepismenih na selu

Pregled broja, stopa, te spolne i starosne strukture nepismenih u izvangradskom području Kosova po općinama ne ukazuje na značajne razlike. Razlike u stopama nepismenosti unutar općinskog prostora značajne su između općinskog središta i ostalog teritorija, između muških i ženskih te između starosnih skupina.

Mada razvijene općine za kosovske prilike imaju razvijene općinske centre s raznovrsnim funkcijama, ipak se seoska područja tih općina malo razlikuju od seoskog prostora nerazvijenih općina po pismenosti, a i po drugim determinantama društvenog razvitka. Očit je primjer usporedbe između seoskog područja općine Priština, T. Mitrovica, Peć, Prizren, Đakovica, Gnjilane i Uroševac, kao najrazvijenijih u Pokrajini, i seoskog područja drugih nerazvijenih općina, pa i onih najnerazvijenijih, poput Srbice, Vitine, Dečana, Glogovca, Kačanika itd., gdje su stope ukupne nepismenosti po spolu i starosti slične (tabela 5). I gradska naselja imaju znatan broj nepismenog stanovništva ne samo starijih generacija nego i srednjeg i mladog naraštaja — to je posljedica imigracije sa sela u grad.

Tabela 4

Ukupan broj nepismenih na Kosovu po tipu naselja i starosti (1981)

Tip naselja	Spol naselja	Broj nepismenih	% od ukupnog	10—19		20—34		35—64		65 godina i više i nepoznato	
				Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Gradska		51.197	13,4	3.451	3,0	6.551	5,2	27.302	23,0	13.893	67,1
Seoska		147.359	19,7	6.118	2,3	14.290	6,5	84.340	38,9	42.611	82,3
Ukupno		198.556	17,6	9.569	2,5	21.142	6,1	111.642	33,3	56.504	78,0

Izvor: Isti kao za tabelu 3.

Tabela 5

Nepismeno stanovništvo seoskih naselja prema spolu i starosti po općinama (1981)

Općina	Spol	Broj nepismenih	% od ukupnog	10—19		20—34		35—64		65 godina i više i nepoznato	
				Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
1. Dečani	m.	1.650	12,6	56	1,0	74	1,9	797	21,5	730	72,7
	ž.	4.010	32,4	147	3,6	414	13,4	1.908	50,6	985	96,8
2. Dragáč	m.	886	7,1	18	0,4	22	0,6	329	10,3	517	64,7
	ž.	2.599	21,0	31	0,7	66	1,7	1.656	43,1	843	98,1
3. Đakovica	m.	2.165	12,3	64	1,0	106	2,0	1.112	22,9	903	78,2
	ž.	4.574	28,3	137	2,4	414	8,8	2.892	63,4	1.110	99,0
4. Glogovac	m.	1.397	10,7	41	0,8	101	2,5	629	18,7	626	78,2
	ž.	3.881	32,3	257	5,8	555	15,8	2.288	69,5	781	97,0
5. Gnjilane	m.	2.643	14,2	67	1,2	179	3,2	1.494	27,1	903	76,9
	ž.	5.561	32,3	190	3,2	660	18,8	3.534	65,5	1.184	98,5
6. Istok	m.	1.673	10,2	62	1,1	133	2,6	780	17,3	698	62,5
	ž.	4.358	29,0	198	3,8	494	11,7	2.644	60,0	1.022	96,3
7. Kačanik	m.	1.130	13,0	24	0,7	44	1,7	552	24,3	510	83,8
	ž.	2.499	31,5	89	3,0	418	18,2	1.458	69,5	535	96,5
8. Kamenica	m.	2.188	13,0	51	0,9	100	2,0	1.163	22,0	874	70,9
	ž.	5.408	34,4	220	4,4	498	11,8	3.407	65,4	1.283	96,6
9. Klina	m.	2.190	12,3	61	0,9	147	2,8	1.091	22,1	891	75,2
	ž.	4.680	29,4	203	3,6	537	12,0	2.894	61,1	1.046	94,3
10. Leposavić	m.	444	7,9	5	0,4	22	1,3	163	7,6	254	42,4
	ž.	1.808	34,1	20	1,9	41	3,3	1.198	50,2	549	91,4
11. Ljpljan	m.	2.203	11,0	81	1,1	179	2,8	1.120	20,4	823	65,9
	ž.	5.573	30,7	468	7,5	904	16,9	3.151	58,7	1.050	88,8

12. Orahovac	m.	2.098	12,8	46	0,7	157	3,3	1.141	24,4	754	85,2
	ž.	4.181	27,6	168	3,0	415	9,5	2.694	68,5	904	96,9
13. Peć	m.	2.192	10,5	76	1,0	115	1,8	930	16,6	977	66,6
	ž.	5.011	26,1	255	3,4	436	8,1	2.976	51,9	1.374	97,6
14. Podujevo	m.	2.643	12,1	44	0,5	116	1,7	1.312	22,7	1.173	76,3
	ž.	6.631	34,3	390	5,6	1.161	20,5	3.840	71,4	1.241	94,3
15. Priština	m.	2.719	9,0	66	0,6	166	1,7	1.269	13,7	1.218	66,1
	ž.	7.492	27,0	444	4,7	944	11,7	4.521	54,2	1.584	89,9
16. Prizren	m.	2.584	10,1	66	0,7	135	1,7	1.186	16,6	1.197	69,6
	ž.	6.066	25,0	191	2,2	394	5,6	3.845	55,6	1.635	94,7
17. Srbica	m.	1.717	10,5	34	0,5	87	1,7	785	17,5	811	75,6
	ž.	4.737	32,0	262	5,0	572	13,8	2.748	65,0	1.155	99,6
18. Suva Reka	m.	1.987	10,6	85	1,2	117	2,1	942	18,2	843	73,6
	ž.	4.670	27,4	231	3,7	308	8,6	3.018	59,6	1.018	94,7
19. T. Mitrovica	m.	1.393	7,4	60	1,0	71	1,2	562	10,1	699	56,6
	ž.	4.666	26,7	322	5,6	442	10,5	2.634	50,8	1.268	95,6
20. Uroševac	m.	3.149	11,1	79	0,8	177	2,0	1.518	18,7	1.375	67,7
	ž.	7.370	28,6	275	3,2	857	11,6	3.441	43,6	1.777	89,6
21. Vitina	m.	2.032	12,4	46	0,7	114	2,4	1.047	22,7	829	80,2
	ž.	4.595	30,3	126	2,4	597	13,9	2.859	63,8	1.013	97,5
22. Vučitrn	m.	1.414	8,5	51	0,8	66	1,3	639	14,0	658	65,0
	ž.	4.472	29,9	352	6,7	627	14,3	2.503	59,4	990	92,6

Izvori: Isti kao za tabelu 3.

osnovni uzroci nepismenosti na selu

Visoku stopu nepismenosti stanovništva Kosova, posebnog seoskog i ženskog, uvjetovalo je:

P r v o, **nepovoljno nasljeđeno stanje** u prosvjeti i kulturi. Visoka stopa nepismenosti današnjih generacija oba spola iznad 50 godina starosti posljedica je takvih nepovoljnih okolnosti, ali i nekontinuirane akcije opismenjavanja odraslih nakon rata (osim u armiji, koja i danas čini napore da se ni jedan obveznik ne vrati bez osnovne pismenosti); tečajevi opismenjavanja odraslih prestali su nakon 1952.

D r u g o, mada se mladi naraštaji opismenjavaju obveznim školovanjem veliki je broj mladih ostao neopismenjen. To znači da **osnovna škola kao glavno žarište stjecanja i širenja pismenosti i znanja u selu nije ispunila svoj osnovni društveno-obrazovni zadatak**. Naime, **sva sela nemaju osnovnu školu**, pa je **neobuhvatnost** djece osnovnim obrazovanjem velika; u školskoj godini 1970/71. npr. bilo je obuhvaćeno samo 86% djece u dobi 7—14 godina; danas je obuhvat mnogo veći, ali ne i stopostotni.

Na Kosovu su **selo i sitnonaseljska struktura** bili i ostali dominantni oblici naseljenosti. Znatno manji broj škola od broja naselja proizlazi otuda što je stanovništvo ove Pokrajine razmješteno u 1.453 naselja, mahom razbacanih, izoliranih u geografskom i socijalnom pogledu, a izvjestan broj i danas je bez putova ili je slabo povezan komunikacijama i bez električne je struje. U takvim selima nastanjen je manji broj stanovnika: godine 1948. više od 600 sela (oko 43% od ukupnog broja naselja), u kojima je živjelo 10,2% stanovništva Pokrajine, imalo je do 200 stanovnika, dok godine 1981. broj naselja do 200 stanovnika opada na 225 (oko 2% stanovništva). **Disperznost i razbacanost** seoskih naselja uvjetovali su da sva sela nisu imala osnovne škole, a i danas sva nemaju, mada se njihova mreža znatno proširila u odnosu na predratno stanje: u školskoj godini 1938/39. bilo je na Kosovu svega 258 osnovnih škola, razumije se, sve na srpskohrvatskom jeziku, u školskoj godini 1957/58. bilo ih je 701, dok je u školskoj godini 1981/82. njihov broj porastao na 908, što znači da usprkos velikom napretku u širenju mreže osnovnih škola, ipak ih znatan broj sela nije imao.

Iako su se stavovi najvećeg dijela seoskog stanovništva prema školi danas bitno promijenili, sva djeca, osobito ženska, ne mogu pohađati osnovnu školu ili pak prekidaju započeto obvezno školovanje. Tu je izvor nepismenosti u redovima mladih.

Teškoće u obuhvatu školovanjem djece školske dobi uzrokovane su i time što su postojeće škole **nepovoljno prostorno distribuirane**, pa je **udaljenost** škole od kuće znatna. Iako je osmogodišnje školovanje zakonska obaveza za svu djecu do 15 godina, ipak zakon oslobađa djecu 7—11 godina školske obveze ako im je škola udaljena 4 km od kuće i djecu 11—15 godina na udaljenosti od 6 km. Zakon je ostavio u nadležnosti općinskim skupštinama da se pobrinu za djecu navedene starosti i udaljenosti u pogledu prijevoza, smještaja i otvaranja novih odjela.

T r e ć e, slaba efikasnost školovanja, koja dobrim dijelom stoji u vezi s navedenim činjenicama, također je uzrok **nedovoljnog obuhvata djece 7—15 godina** obveznim školovanjem, a time i stvaranja

nepismenih ili u najmanju ruku polupismenih naraštaja, naročito one djece koja su i prije nego što su završili niže razrede, napuštala osnovnu školu. Zakon o osnovnoj školi, bez obzira jesu li djeca ispunili obvezu osmogodišnjeg školovanja, dopuštao da učenici napuštaju školovanje nakon navršene 15. godine.

Primjera radi navodimo podatke Pokrajinskog zavoda za unapređenje školstva koji govore o **osipanju** učenika. Naime, u školskoj godini 1964/65. na Kosovu se upisalo u prvi razred osnovne škole 34.884 učenika (18.548 dječaka i 16.236 djevojčica), a u školskoj godini 1971/72, kada je trebalo da završe potpunu obveznu osnovnu školu (VIII razred) bilo ih je samo 16.316 (ili 47,0%), od kojih 10.346 (55,8%) dječaka i 5.970 (36,8%) djevojčica. Zbog toga na Kosovu godine 1971. svaki 9—10 stanovnik star 10—19 godina nije stekao najelementarnije školsko obrazovanje, a na selu čak svaki 6—7. Bilo potpunim neobuhvatom, bilo napuštanjem osnovne škole, godine 1981. bilo je oko 10.000 nepismenih u dobi 10—19 godina, a od toga na selu oko 7.500. Prema popisu stanovništva 1981. 15.789 djece 7—10 godina nije bilo obuhvaćeno osnovnom školom.⁹⁾

Četvrto, **nepismenost roditelja** seoske djece, poglavito albanske narodnosti, i njihov **konzervativizam** i **vjerski fanatizam** predstavljaju prepreku u širenju novih pogleda na svijet i život. Nakon uvođenja novih obveznih školskih oblika, pored utjecaja drugih faktora, roditelji su do prije nekoliko godina sprečavali žensku djecu da pohađaju osnovnu školu. Činjenica da oko 5.000 djevojčica (ili 4%) na selu iz starosne grupe 10—19 godina nije godine 1981. znala čitati ni pisati pokazuje da je još uvijek prisutna psihologija da je položaj žene vezan za porodični život, njezinu reproduktivnu funkciju i ruralnu zajednicu.¹⁰⁾

Peto, donedavno prevladavanje **autarhične agrarne ekonomije** i **demografske okovanosti** u društvenom razvitku uvjetovao je ekstenzivno angažiranje djece u poljoprivrednim poslovima, odvajajući ih tako od škole i ostavljajući ih nepismenima. Mijenjanjem strukture privrede i društva, institucionalizacijom društvenog života u selu i promjenama stavova seoske populacije prema školi, osnovno, opće i profesionalno obrazovanje prihvaćeno je kao osnova za transformaciju seoskog načina života, pa i u onih roditelja koji kane zadržati svoju djecu na poljoprivrednom gospodarstvu.

zaključak

Uza sav napredak u iskorjenjivanju nepismenosti, udio je nepismenih visoko zastupljen kod srednje, pa i mlade seoske populacije. Budući da je Kosovo još uvijek pretežno ruralno područje (oko 68% stanovništva živi na selu), s velikim brojem sitnih i raštrkanih sela, ova će se pokrajina s problemom nepismenosti suočiti i u idućim popisima stanovništva, sigurno do 2001. godine, a vjerojatno i kasnije, u određenim seoskim područjima i nekim društvenim i demografskim strukturama i kategorijama.

Uloga osnovne škole bez sumnje je bila i ostala presudna u širenju osnovne pismenosti mladih generacija na selu i uopće kao faktor integracije seoske zajednice u samoupravne i globalne društvene tokove. Ali ne treba sve prepustiti samo školi. Zbog toga se u likvidaciji nepismenosti kao pojava s višestrukim i dalekosežnim

negativnim posljedicama za razvitak ličnosti, stanovništva, privrede i društva, i osiguranju općeg i stručnog obrazovanja generacija izvan školske dobi, moraju aktivno uključiti i ostale institucije društveno-kulturnog, političkog i ekonomskog značaja. Iskorjenjivanje nepismenosti kao činjenicu zaostalosti i širenje privrednih, obrazovnih, zdravstvenih, trgovinskih, rekreativnih funkcija, infrastrukturnih sistema i gradskih obrazaca i ponašanja u svim selima bitno će mijenjati opću sliku društvenog i kulturnog života kosovske seoske sredine.

■ Bilješke

- 1) Ispod prosjeka za Jugoslaviju (9,5 posto) postotak nepismenosti stanovništva starog 10 godina i više u 1981. jest u Sloveniji (samo 0,8 posto), Hrvatskoj (5,6 posto), Vojvodini (5,8 posto) i Crnoj Gori (9,4 posto), dok je iznad tog prosjeka, osim na Kosovu, u BiH (14,5 posto), užem području Srbije (11,1 post) i Makedoniji (10,9 posto) (**Statistički kalendar Jugoslavije 1983**, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1983, str. 41.)
- 2) U popisu stanovništva 1981. podjela naselja izvršena je na **gradska** i **ostala**. Ova podjela izvršena je ne po veličini naselja i odnosa poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva u njemu, koji su bili osnovni kriteriji klasifikacije naselja na **gradska**, **mješovita** i **seoska** u prethodnim popisima stanovništva, nego na bazi Zakona o teritorijalnoj organizaciji općina, u skladu sa statutima općina. Iako mješovita naselja pokazuju tendenciju preobražaja u **gradska** i njihovo stanovništvo u nepoljoprivredno, ipak, u slučaju Kosova, iz više razloga mislimo da se neće griješiti ako se stanovništvo tih naselja uključi u seoska, bar kada je riječ o pismenosti.
- 3) Usp. M. Miljković: »O položaju nacionalnih manjina u NR Srbiji«, **Crvena zastava**, Beograd, 1948, br. 2.
- 4) H. Islami: »Problemi i analfabetizmit në KSA të Kosovës«. **Gjurmë albanologjike — Folklor dhe etnologji, Prishtinë, Prishtinë VII**, 1977, 1978.
- 5) O kretanju razine nepismenosti i njegovu rasčlanjivanju na bitne karakteristike vidjeti: H. Islami: »Kretanje nepismenosti u Albanaca u Jugoslaviji«. **Sociologija**, Beograd, 1978, br. 2/3, str. 313—322.
- 6) Vidjeti metodološke napomene u knjigama popisa stanovništva
- 7) Usp. I. Dimnik; Breznik, D.: »Popisi stanovništva i statistika školstva«. **Statistička revija**, Beograd, 1955, br. 3.
- 8) M. Rašević: »Pismenost stanovništva Jugoslavije«. **Cvijiliev zbornik**, SANU, Beograd, 1968, str. 317-318; LJ. Škara, **nav. dj.**, str. 112—113.
- 9) **Regjistrimi i popullsisë, ekonomive shtëpiake dhe i banesave më 1981. Popullsia (karakteristikat themelove sipas komunave) — Rezultatet përfundimtare (faza II)**, Buletini 20, str. 61.
- 10) **Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju SAP Kosovo**, čl. 77.
- 11) Vidjeti: H. Islami: »Problemi društvenog razvitka kosovskog sela. **Sociologija**, Beograd, 1979, br. 4, str. 406; H. Islami: »Kretanje nepismenosti u Albanaca u Jugoslaviji«. **Sociologija**, Beograd, 1978, br. 2/3, str. 320.

Hivzi Islami:

Illiteracy in the Kosovo Village of Today

Summary

Analyzing illiteracy in Kosovo between 1921 and 1981, the author stresses that there has been great progress in wiping it out, as a result of efforts on socialist transformation. In spite of that, the situation is still unfavourable in the Province as a whole, and especially in the village, where 74.2% of all illiterate people live. There are many more illiterate women than there are men in all age groups. According to data from 1981, 10.9% of all the men were illiterate, and 29.2% of all the women.

The author considers that the basic reasons for illiteracy among young people in the village are the following: unfavourable conditions inherited from before World War II, the fact that all children have not been included in primary education, the fact that all villages (about 1,400) are not covered by the network of primary schools (about 850), the unfavourable spatial distribution of schools and their great distance from the homes of pupils, the fact that children leave primary school before finishing it, illiteracy among parents and their conservative attitude towards schooling their children, especially girls, self-sufficient farming, which needs extensive child labour, etc.

Considering the high degree of illiteracy among the village population of Kosovo, the continuing formation of new illiterate persons and the far-reaching negative effects illiteracy has on the progress of individuals, the population, the economy and the society, the author emphasizes the great need for more effective primary schooling, and also for other socio-cultural, economic and political institutions to increase activities to root out illiteracy.

Неграмотность в сельской местности Косова в нынешнее время

Резюме

Рассматривая появление неграмотности в автономном крае Косово с 1921, по 1981 гг., автор указывает на большие успехи достигнутые в ликвидации неграмотности осуществленные в рамках социалистического преобразования общества. Однако, несмотря на достигнутые результаты, всеобщая грамотность населения (взятого в целом) в автономном крае Косово, все еще неудовлетворительна, так как из общего числа жителей 74,2% населения проживает в сельской местности. Доля неграмотных женщин выше доли неграмотных мужчин во всех возрастных группах. По данным переписи 1981 г., процент неграмотности составлял 10,9 среди мужского населения и 29,2% среди женского населения.

Основными причинами неграмотности в сельской местности в первую очередь среди молодежи в настоящее время, по мнению автора заключаются в следующем: неблагоприятное унаследованное положение из времен перед второй мировой войной, не включение всех детей в систему начального образования, недостаточное количество школ (около 850) по отношению к общему числу сел (около 1.400), неблагоприятное пространственное размещение школ и учебных заведений, размещение школ на большом расстоянии от дома, отлив учеников из начальных школ, неэффективность образования и обучения, неграмотность родителей и их консервативное отношение к образованию детей, в особенности женских детей, распространённость автаркического аграрного хозяйства требующего включение широкой детской рабочей силы и др. Учитывая высокую долю неграмотного населения в сельской местности Косова, появление новой неграмотности среди населения и далеко распространяющиеся отрицательные последствия неграмотности в отношении прогресса индивида, населения, хозяйства и общества, автор указывает на необходимость вмешательства общества в отношении обеспечения более эффективного начального образования и вовлечения остальных общественно-культурных, экономических и политических учреждений в процесс полной ликвидации неграмотности в этом районе. Ликвидация неграмотности в сель-

Illiteracy in the village must be completely wiped out, or at least reduced to the least possible measure in the older generation also. This is the basic pre-condition for the Kosovo rural community to be integrated into self-management and wider social currents ●

ской местности или ее ограничение на наименьшую степень и среди старшего поколения, являются основным условием для более широкой интеграции сельской местности Косова в самоуправляемые и глобальные общественные события. ☺